दोषभेद पु॰ ६त॰। द्विषष्टिप्रकारे दोषभेदे स च सुश्रुते उक्तो यथा

अथातो दोषभेदविकल्पनामाध्यायं व्याख्यास्यामः।

"द्विषष्टिर्दोषभेदा ये पुरस्तात्परिकीर्तिताः। कति तत्रैकशो ज्ञेया द्विशो वाप्यथ वा त्रिशः। तस्य तद्वचनं श्रुत्वा संशयच्छिन्महातपाः। प्रीतात्मा नृपशार्दूलः सुश्रुतायाह तत्त्वतः। त्रयो दोषा धातवश्च पुरीषं मूत्रमेव च। देहं सन्धारयन्त्येते ह्यव्यापन्ना रसैर्हितैः। पुरुषः षोडशकलः प्राणश्चैकादशैव ये। रोगाणान्तु सहस्रं यच्छतं विंशतिरेव च। शयञ्च पञ्च द्रव्याणां त्रिसप्तत्यधिकोत्तरम्। व्यासतः कीर्त्तितं तद्धि भिन्नदोषास्त्रयोगुणाः। द्विषष्टिधा वदन्त्येते भूयिष्ठमिति निश्चयः। त्रयएव पृथक् दोषा द्विशो नव समाधिकैः। त्रयोदशाधिकैकद्विसममध्योल्वणैस्त्रिशः। पञ्चाशदेवन्तु सह भवन्ति क्षयमागतैः। क्षीणमध्याधिकक्षीणक्षीणवृद्धैस्तथापरैः। द्वादशैवं समाख्यातास्त्रयो दोषा द्विषष्टिधा। मिश्रधातुमलैर्दोषा यान्त्यसंख्येयतां पुनः। तस्मात्प्रसङ्गं संयम्य दोषभेदविकल्पनैः। रोगं विदित्वोपचरेद्रसभेदैर्यथेरितैः। भिषक् कर्त्ताथ करणं रसा दोषास्तु कारणम्। कार्यमारोग्यमेवैकमनारोग्यमतोऽन्यथा"।

दोषल त्रि॰ दोष+मत्वर्थे लच्। दोषयुक्ते "केदारं मधुरं प्रोक्तं विपाके गुरु दोषलम्। तद्वत् पाल्वलमुद्दिष्टं विशेषाद्दोषलन्तु तत्" सुश्रुतः। [अथ॰१६।४ ६

दोषस् स्त्री दुष—असुन्। रात्रौ "स्वस्त्यथोषसो दोषसश्च"

दोषा अव्य॰ दुष्यत्यत्र दुष—बा॰ आधारे आ स्वरा॰। १रात्रावित्यर्थे "दोषाऽपि नूनमहिमांशुरसौ किलेति" माघः दोषापि रात्रावपीत्यर्थः। दिवाभूता रात्रिः दोषाभूतमहः इति भाष्यप्रयोगात् असप्तम्यर्थेऽपि तस्य वृत्तिता। ततः ष्यल् तुट् च। दोषातन रात्रिभवे त्रि॰ "दोषातनं बुधबृहस्पतियोगदृश्यः" रघुः। (अभ्रवृन्दम्) अस्य टाबन्तस्त्रीत्वमपि "घर्मकालदिवस इव क्षयितदोषः" काद॰। दोषाशब्दस्य टाबन्तत्वे एव गौणे ह्रस्वसम्भवः अव्ययत्वे न तत्सम्भवः इति बोध्यम्। दोस्+भागुरिमते स्त्रियां टाप्। २बाहौ स्त्री शब्दार्थचि॰।

दोषाकर पु॰ दोषा रात्रौ करोऽस्य। १चन्द्रे "यामित्रवेध विहितानपहत्य दोषान् दोषाकरः सुखमनेकविधं विधत्ते" ज्यो॰त॰। ६त॰। २द्रोषाणामाकरे च।

दोषाक्लेशी स्त्री दोषां बाहुं क्लिश्नाति क्लिश—अण् गौरा॰ ङीष्। वनवर्बुरिकायां राजनि॰।

दोषाङ्कुश पु॰ दोषाणां काव्यदोषाणामङ्कुश इव निरासकत्वात्। चन्द्रालोकोक्ते काव्यदोषनिवारके काव्यधर्मभेदे तल्लक्षणादि तत्रोक्तं यथा

"दोषमापतितं स्वान्ते प्रसरन्तं विशृङ्खलम्। निवारयति यस्त्रेधा दोषाङ्कुशमुशन्ति तम्। दोषो गुणत्वं तनुते दोषत्वं वा निरस्यति। भवन्तमथ वा दोषं नयत्यत्याज्यतामसौ। मुखं चन्द्रश्रियं धत्ते श्वेतश्मश्रुकराङ्कुरैः। अत्र हास्यरसोद्देशे ग्राम्यत्वं गुणतां गतम्। तव दुग्धाब्धिसम्भूतेः कथं जाता कलङ्किता। कवीनां समयाद्विद्याविरुद्धोऽदोषतां गतः। दधार गौरी हृदये देवं हि मकराङ्कितम्। अत्र श्लेषोदयान्नैव त्याज्यं हीति निरर्थकम्"।

दोषातिलक पु॰ दोषा रात्रेस्तिलक इव। प्रदीपे त्रिका॰

दोषास्य पु॰ दोषा आस्यमिव प्रकृष्टदीप्तिसाधनं वा यस्य। प्रदीपे शब्दच॰। [रोगे शब्दच॰।

दोषिक त्रि॰ दोषः वातादिविकारः कारणतयास्त्यस्य ठन्।

दोषिन् त्रि॰ दुष—णिनि। दोषयुक्ते शब्दल्पद्रुमे दोषशब्दात् अस्त्यर्थे इनिकल्पनं "नैकाक्षरात् कृतो जातेः सप्तम्याश्च न तौ स्मृतौ" इत्यनुशासनविरुद्धम् (तौ। इनि ठनौ)। सति च गत्यन्तरे अभियुक्तप्रयोगे तस्य सङ्कोचकल्पनस्य क्वाचित्कत्वम् भाष्यकृता व्यवस्थापितम् यथा रसिक इत्यादिप्रयोगदर्शनात् न सर्वत्र।

दोषैकदृश् त्रि॰ दोषमेवैकं पश्यति दोषैकशब्दयोः कर्मधारये एकशब्दस्य पूर्वकालैकेत्यादि पा॰ परनिपाते तत्पूर्वकात् दृशः क्विप्। खले अमरः। दोषे एकस्मिन् दृग्ज्ञानं यस्येति विग्रहं वदन् भरतः भ्रान्तएव सति गत्यन्तरे व्यधिकरणबहुव्रीहेरसाधुत्वनियमात्।

दोस् पु॰न॰ दम्यतेऽनेन दम—डोसि अर्द्धर्चा॰। बाहौ "नूनमस्मद्विनाशाय विधिना दोः प्रसारितः" रामा॰लङ्का॰ १२३ "दोषं तस्य तथा विधस्य भजते" मल्लिनाथधृतवाक्यम् "ककुद्दोषणी" इति महाभाष्यप्रयोगे अस्य क्लीवता "तमुपाद्रवदुद्यम्य दक्षिणं दोर्निशाचरः" रघुः। "दोर्दण्डेन शराःशरैररिशिरस्तेनापि भूमण्डलम्" सुबन्धुः। "दुहितरमनुकम्प्यामद्रिरादाय दोर्भ्याम्" कुमा॰। अस्य भत्वे याजादौ तद्धिते च वा दोषन्नादेशः। पुंसि दोः दोषौ दोषः क्लीबे दोः दोषणी दोष्णी दोंषि शसादौ तु दोंषि दोषाणि दोष्णा दोषा दोषभ्यां दोर्भ्यामित्यादि।